

Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı

H. Tarık Şengül

I. Giriş

Marksizmin kent mekanı ile olan tarihsel ilişkisi oldukça karmaşık ve sorunludur. Marx'ın çalışmalarında kent mekanının sınıf bilinci açısından önemine yer yer atıflar yapılmaktaysa da, çalışmalarının bütünü gözden geçirildiğinde, sistematik bir değerlendirme ya da kuramsallaştırmaya rastlanmaz. Öte yandan Engels'in kent mekanına ilişkin özel bir duyarlılığının var olduğu söylenebilir. *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* başlıklı çalışması birçok yönüyle, kapitalist kent konusunda anıtsal bir yapıt niteliği taşımaktadır. Ancak ilginç olan, Engels'in kent mekanı konusundaki bu öncü çalışmasının daha sonra Marksist geleneği izleyenlerce ihmal edilmiş olmasıdır.

İzleyen uzun dönem dikkate alındığında, en azından 1960'lı yıllara kadar, Marksistler kent mekanına duyarsız kalmışlardır. Marksist kuram ve stratejiler açısından önemli olumsuz sonuçlarının olduğunu

düşündüğümüz bu ihmal, 1960'lı yılların sonlarından itibaren farklı bakış açılarından Marksist geleneği izleyen araştırmacılar tarafından işaret edilmiş ve bu eksikliğin giderilmesine yönelik dikkate değer çabalar gösterilmiştir. Geniş sayılabilecek bir grubun içinde Lefebvre, Harvey ve Castells (kentsel) mekana duyarlı bir Marksist kuram ve stratejiye katkıda bulunmaya yönelik önemli eserler vermişlerdir.

Marksizmin genel olarak mekan/coğrafya ile olan ilişkisi özel olarak da kent mekanına ilişkin değerlendirmeleri birçok boyutu ile ele alınabilir. Ancak bu çalışmada amacımız bu ilişkinin çok daha sınırlı ancak birincil öneme sahip olduğunu düşündüğümüz bir boyutuna yönelik bir tartışmayı gündeme getirmektir. Daha açık bir anlatımla, bu makalede Marksizmin kent mekanı ile olan tarihsel ilişkisini sınıf mücadelesi ve sınıf oluşum süreçleriyle ilişkilendirerek tartışmayı hedefliyoruz.

Çalışmanın birinci bölümünde eleştirel bir bakış açısıyla, Marx ve Engels'ten başlayarak günümüze uzanan bir biçimde, Marksizmin kent mekanı ile olan ilişkisinin dönüşümü sınıf oluşum süreçleri merkeze alınarak gözden geçirilecektir. Bu tür bir mirasın sınırlılıkları ve sunabileceği açılımlar gözden geçirildikten sonra, ikinci bölümde sınıf oluşum sürecinde kent mekanının ne tür bir rol üstlendiği ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

II. Marksist Yazında Kent Mekanının Yeri Üzerine

Çalışmanın bu kısmında önce Marx ve Engels'in kent mekanına ilişkin değerlendirmelerini gözden geçireceğiz. Daha sonra ise, 1960'lı yıllardan başlayarak, bu alanda bugüne kadar elde edilen gelişmeleri Marksist mekan kuramının üç önemli ismi olan Lefebvre, Harvey ve Castells'in çalışmalarına referansla değerlendireceğiz.

II. I. Marx ve Engels'in Çalışmalarında Kent Mekanı

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, Marx ve Engels'in çalışmalarında kent mekanına ilişkin sistematik bir yaklaşımı bulmak mümkün değildir. Bununla birlikte, özellikle Engels'in Salford ve Manchester kentlerine ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak kaleme aldığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* başlıklı çalışması, çağdaşları ve hatta daha sonra gelen sosyal kuramcılarla karşılaştırıldığında, kent mekanının siyasal stratejiler açısından önemi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Bununla birlikte, Marx'ın kendi çalışmaları ile Engels'le birlikte yaptığı çalışmalarda da kente ilişkin dikkate değer bir dizi değerlendirme yer almaktadır.

Marx ve Engels'in çalışmalarında kent olgusu ikili ve ilk bakışta da gelişkili bir konuma sahiptir. Kent bir yandan içinde taşıdığı olumluluklar ve potansiyeller nedeniyle kutsanırken, diğer yandan yol açtığı sorunlar ve sefalet nedeniyle eleştirilmektedir. Ancak bu değerlendirmeler bir çelişki taşımaz. Çünkü her toplumsal ilişki ve süreç gibi kent mekanı da diyalektik bir nitelik arz etmektedir. İçinde aynı anda hem gerici hem de ilerici unsurları barındırmaktadır. Gerici unsurları taşıdığı ve bunlara aracı olduğu ölçüde bir engel teşkil eden kent mekanı, yeni olan ve dönüşüm potansiyeli olan güçlerle içiçe geçtiğinde devrimci bir potansiyeli taşımaktadır.

Söz konusu bakış açısının en çarpıcı ifadesi Marx ve Engels'in çalışmalarında sık sık referans verilen 'kent-kır' ayrımında bulunabilir.

Marx'a göre, Ortaçağa kadar insanlık tarihi kırım tarihidir. Antik çağda kent üretim tarzının odağı değildir. Şehir devletlerinin kırsal olan ilişkisi tamamıyla siyasaldır. Kentler, kırsal üretim üzerinde kontrol sağlayan idari birimler olmanın ötesine gidememişlerdir. Bu nedenle, Ortaçağa kadar gelen dönem büyük ölçüde kentin kırsallaşması ile temsil edilir. Kentin kendisinin üretim ilişkileri çerçevesinde tanımlanmaması, sınıf mücadelesinin merkezinde yer almamasının da nedenidir. Bu nedenle, kent ile kır arasındaki ilişki koptuğunda, yeni bir üretim tarzının doğması da mümkün olmaz. Roma'nın yıkılışı bireysel tarıma dönüşle sonuçlanmış, özgün bir üretim tarzının doğması ise ancak Ortaçağ ile mümkün olmuştur. Ortaçağdan itibaren, kent-kır karşıtlığı farklı bir nitelikte yeniden inşa edilmiştir. Diğer bir anlatımla, antik çağdaki kentin kırsallaşması tersine dönmüş, aşamalı biçimde kırım kentleşmesi süreci başlamıştır.

Ticaret sermayesinin gelişimi, farklı coğrafyalar arasında ticaret çerçevesinde bir ilişkinin kurulmasını sağlarken bir yandan da ortaya çıkan yeni işbölümü çerçevesinde farklı endüstri dallarının serpilmesine yol açmıştır. Endüstrinin gelişimi kentlerde kurulu bulunan loncalar tarafından engellendiğinde ise sonuç, bu örgütlülüğün kentlerden kaçarak kıra yönelmesi olmuştur. Böylece, endüstri devriminin büyük kentleri bu tür bir yönelimin ürünü olarak daha önce kırsallıkla nitelenen alanlarda serpilmiştir. Feodal üretim ilişkilerinin aşılmasında bu kentlerin merkezi bir rolü olmuştur. Kır tarafından temsil edilen feodal lord, kentin yeni temsilcisi kapitalist sınıf tarafından alt edilmiş ve büyük ölçüde kent tarafından nitelenen kapitalizm başat üretim tarzı olarak ortaya çıkmıştır.

Kapitalist kentin ortaya çıkışı Marx ve Engels'in çalışmalarında, yukarıda da değindiğimiz gibi, iki yönlü bir değerlendirmeye yol açmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri bir yandan burjuvazinin zaferinden itibaren bu sınıfın gericileşmesine yol açarken, diğer yandan başka bir devrimci durumu da doğurmuştur. Bu, kentli sanayi proleteryasının ortaya çıkışıdır. Yığınlar halinde kentleşen yeni emekçi kesim sanayi kentlerinde yoğunlaşırken, kapitalizmin gerici yüzü de iyiden iyiye belirginleşmiştir. Emek güçlerinden başka satacak bir şeyleri olmayan bu kesimlere yönelik olarak kapitalizmin özellikle erken dönemleri acımasız bir sömürüyü dayatmıştır. Bu durum, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da açıkça ortaya koydukları gibi, devrimci bir durumu yaratmaktadır. Marx ve Engels, kentlerde yoğunlaşan ve kapitalist sınıfla ilişkileri derinleşen emekçi sınıfın kapitalist üretim ilişkilerine meydan

okumasının koşullarının oluştuğunu düşünmektedirler. Marx'ın işçi sınıfının sınıf bilincinin oluşumunda kente özel bir önem verdiğine işaret etmek gerekir. Marx'ın köylülüğe ilişkin değerlendirmelerinde, bu sınıfa karşı takındığı olumsuz tavrın gerisinde, söz konusu sınıfın belli bir sınıf bilincini ve eylemini geliştirme konusundaki yapısal yetersizliği vardır. Marx bu yetersizliği açıklarken, feodalizmin mekansal yapısı önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Feodal üretim ilişkileri içinde sömürülen köylülerin üretim sürecinde mekansal anlamda birbirlerinden ayrı düşmeleri, biraraya gelerek örgütlenmelerinin önündeki en önemli engeldir. Bu nedenle kapitalizmin kira girişiyile kırsal yapıların çözülüşünü Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da olumlu bir gelişme olarak nitelemektedirler:

Burjuvazi kırsal kentin iktidarına tabi kılmış bulunuyor. Devasa kentler yaratıp ve kırsal karşılaştığında kentsel nüfusu dikkate değer biçimde artırırken, nüfusun dikkate değer bir kısmını da kırsal yaşamın ahmaklığından kurtarmıştır. (1952:47)

İşçi sınıfı içinse köylülüğün tamamıyla farklı bir durum söz konusudur. Kentlerde yoğunlaşan sanayi proletaryası hem üretimin yapıldığı fabrika ve atölyelerde, hem de yaşam mekanında bir arada üretim yapmakta, sömürü ve ezilme sürecini birlikte yaşamaktadır. Bu tür bir paylaşım ve birliktelik işçi sınıfının bir bütün olarak hareket edebilmesini mümkün kılan en önemli etmen olarak öne çıkmaktadır. Ancak, Marx'ın sınıf oluşumu ve sınıf bilincinin gelişiminde asıl vurgusu, üretim sürecindeki sömürü çerçevesinde yapılan paylaşım üzerinedir. Marx'ın, işçi sınıfının kapitalizmi yaşam mekanında nasıl yaşadığına ilişkin değerlendirmeleri yok denecek kadar azdır. Kapitalizmin yaşam mekanında yarattığı sorunlar ve bu çerçevede işçi sınıfının kapitalizmle yaşam mekanında karşı karşıya olduğu çelişkilerin değerlendirilmesi görevi Engels'e düşmüştür.

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu başlıklı çalışmalarında Engels'in bu görevi oldukça ciddiye aldığı gözlenmektedir. Engels'e göre kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefalet kendisini sadece üretim alanında göstermez. Yeniden üretim alanı da kapitalizmin yarattığı sefalet ve sömürünün izlerini taşır. Bu nedenle Engels'in çalışmasının en özgün yönü, yaşam mekanı ve yeniden üretim süreçlerine sınıf çelişkisi ve oluşumu süreçleri çerçevesinde dikkat çekmesidir.

Engels'in Manchester kentindeki gözlemlerine dayanan çalışmasında en çok vurguladığı boyutlardan biri, kent mekanında toplumsal kesimler

arasındaki mekansal ayrımların sınıfsal bir nitelik taşımasıdır. Kentin mahalleleri birbirinden sınıfsal temelde ayrılmıştır. Bu ayrımın en çarpıcı özelliği ise, işçi sınıfı ile burjuvazinin kent mekanında birbirleriyle hemen hemen hiç ilişkiye girmeden yaşamalarıdır.

Kentin ilginç yerleşim biçimi nedeniyle, herhangi bir işçi sınıfı mahallesini hiç görmeden ya da bir zanaatkâra hiç rastlamadan bir ömür boyu Manchester'da yaşamak ve işine gidip gelmek olanaklıdır. Manchester'ı iş ya da eğlence için ziyaret eden birisi, çalışan sınıfla orta sınıfların mahalleleri birbirinden ayrılmış olduğu için, çöktüntü alanlarını görmek zorunda değildir. Bu iki kesimin biraraya gelmesinin kaçınılmaz olduğu durumlarda, orta sınıflar kendilerinden daha az şanslı olan komşularını bilerek görmemezlikten gelir ... Üst sınıflar sağlıklı kırsal kesimin havasını soluyup, her on-onbeş dakikada hareket eden atlı otobüslerle Manchester'ın merkezine ulaşımın sağlandığı lüks konutlarında yaşarlar. Bu nüfuzlu zenginler evlerinden kent merkezindeki işyerlerine tümüyle çalışan sınıfların mahallelerinden geçen en kısa yoldan, yolun iki tarafında yayılan sefalet ve pisliğe ne kadar yakın olduklarının farkına varmaksızın gidebilirler (Engels, 1968: 54-5).

İşçi sınıfının yoğunlaştığı mahalleler bir yandan pislik ve sefaletle, diğer yandan da üst sınıflardan yalıtılmış olmaları ile nitelenmektedir. Yaşam koşullarının ağırlığı çalışan sınıfların kapitalist sınıflar karşısında bilemelerini sağlarken aynı zamanda işyeri ile yaşam mekanı arasındaki ayrımı da ortadan kaldırmaktadır. İşçi sınıfı, her iki mekanda da aynı sefalet ve sömürüyü yaşamakta ve her iki alanda ortaya çıkan deneyimleri böylece birbiriyle ilişkilendirebilmektedir.

Bu tür bir bakış açısını oluşturabilmek, Engels'e göre, işyerlerinde olduğu kadar, doğrudan devlet ya da kapitalist işletmeci tarafından denetlenmeyen işçi sınıfı mahallelerinde yoğunlaşmakla mümkündür. Bu mahallelerin yalıtılmış ve kontrolden görece uzak yapısı, işçi sınıfının kendine özgü bir dizi örgütlenmeyi bu birimlerde geliştirebilmesine olanak vermiştir. Okuma odaları, çalışan sınıflar kulübü, dernekler ve publar işçilerin yaşam mekanında bir araya geldikleri ve gerek işyeri gerekse yaşam mekanlarına ilişkin sorunlarını ve izleyecekleri stratejileri tartışabildikleri ortamlar olmuştur. Bu tür bir paylaşım ortamı, çalışan sınıfların kendilerini sadece işyerinde değil aynı zamanda yaşam mekanında da bir sınıf olarak tasavvur edebilmesini olanaklı kılmıştır.

Manchester kentinin koşulları ve sınıflar arasındaki katı ayırım, Engels'i, çalışan sınıflar arasında ortak bir bilincin oluşması ve kapitalizmi sona erdirmeye yönelik olarak biraraya gelmeleri konusunda aşırı bir iyimserliğe itmiştir. Kapitalist kentin gerek iş, gerekse yaşam mekanında yarattığı çelişkilerin derinliği ve çalışan sınıfların mekansal olarak birbirine yakınlığı Engels'i, kapitalizmin aşılmasının sadece bir zaman sorunu olduğu ve bu zamanın da çok kısa sürede geleceği sonucuna ulaştırmıştır. Engels, barışçıl bir çözüm için çok geç olduğunu ve devrimin artık kaçınılmaz olduğunu öngörmekte bir sakınca görmemiştir.

Tarihsel olarak geriye bakıldığında Engels'in bu öngörüsünün doğru olmadığı söylenebilir. İşçi sınıfının, mekansal yapılanmasının verdiği avantajlarla birlikte, kendi koşullarının farkına varıp bunun kaynağı olan kapitalizme başkaldıracağını öne süren Engels, bu öngörüsünde yanılırken, sınıf oluşumu sürecine nasıl bakılması gerektiği konusunda önemli ip uçları vermiştir. Ne var ki üretim ve yeniden üretim süreçlerini birlikte ele alması ile Marksist sınıf ve kent analizine önemli katkı sağlayan Engels'in bu katkısının çok uzun süre göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Engel'in söz konusu çalışmasını 1845 yılında kaleme aldığı düşünülürse, yüzyılı aşkın bir süre, Marksizmin kent sorununa olan ilgisi açısından suskunlukla geçmiştir.

II. II. Çağdaş Marksist Yazında Kent Mekanı ve Sınıf Mücadelesi

Söz konusu suskunluk, 1960'lı yıllarda Fransız Marksisti Henri Lefebvre tarafından biraz da ironik sayılabilecek bir biçimde bozulmuştur. Engels, yukarıda değindiğimiz gibi, işçi sınıfının devrimci potansiyelini dışavurup kapitalizmi alaşağı edeceğini söylerken, bu potansiyelin gerçekleştirilmesinde işçi sınıfının kendi mekansallığının farkına varışını önemli bir gösterge olarak kullanmaktadır. Ancak bir yüzyıl sonra, Lefebvre, burjuvazinin kent mekanını nasıl başarı ile kullandığını ve bunun da nasıl kapitalizmin, Engels'in öngördüğünün tersine, ayakta kalmasını sağladığını vurgulamaktadır:

Kapitalizm kendi iç çelişkilerini bir asırdır çözmeseydi hafifletmeyi başarmış ve sonuçta, Marx'ın *Kapital*'i yazışından günümüze geçen yüzyıllık sürede 'büyüme' gerçekleştirmiştir. Bu durumun maliyetinin ne olduğunu hesaplayamayız, ancak nasıl bir araçla gerçekleştirildiğini biliyoruz: mekanı işgal ederek ve mekanlar üreterek. (1976:21)

Lefebvre'in bu değerlendirmesi, Marksistlerin kent mekanına bakışı açısından önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. Çünkü, Lefebvre'in kendi sözleriyle, "günümüzde üretimin analizi göstermiştir ki, şeylerin (metalann) mekanda üretiminden mekanın kendisinin (meta olarak) üretimine geçmiş bulunuyoruz" (1979:285). Marksist araştırmacıların hemen hepsi için mekan, kapitalist üretimin yapıldığı bir yer olarak değerlendirilmiştir. Oysa geçtiğimiz yüzyıl boyunca, kapitalizm, mekanın kendisini keşfedip metalaştırmış ve Marx ve Engels'in beklediği kriz de en azından uzunca bir süre için aşılabilmektedir.¹

Ancak bu başanın önemli mekansal maliyetleri vardır. Kapitalizm mekanı kullanırken, yaşam içindeki canlı, farklılıkları tanıyan yapısından çıkartıp soyut hale getirmektedir. Diğer bir anlatımla kapitalizmin mekanı soyut mekandır (Lefebvre, 1979). Çünkü kapitalizm için mekanın somut kullanım değeri değil, değişim değeri önemlidir. Bu nedenle ne mekanın tarihsel üretim ve kullanımı, ne de temsil ettiği sosyal değerlerin kendi başına önemi vardır. Bunlar, ancak söz konusu mekanın değişim değerine katkıda buldukları sürece önemlidir. Birbirinden çok farklı tarihsellikleri olan iki mekan, kapitalizm açısından, pazarda alınıp satılan soyut birer parsel ya da binadan başka birşey değildir.

Kapitalizmin giderek artan biçimde mekan üzerine kendi değerlerini ve kurallarını empoze etmesiyle, çalışan sınıfların yaşamlarını idame ettirdikleri somut mekanlar da tehdit edilmekte, kolonileştirilmektedir. Ancak Lefebvre çalışan sınıfların bu süreç karşısında pasif kalmadıklarını öne sürmektedir. Çalışma yaşamının ötesinde, günlük yaşam içinde de mekanın stratejik önemi giderek daha çok kavranmaktadır:

Bütün endüstrileşmiş ülkelerde, çalışma, iş ve işyerinden kaynaklanan taleplerden kaynaklanan oldukça eski hareketler mevcut; ne var ki dünya çapında ortaya çıkan yeni hareketler, ki hâlâ bölünmüş, eksiklikleri olan ve de kendi potansiyellerinin tam bilicinde değildirlir, işyeri mekanı dışında da mekanın yeniden düzenlenmesini talep etmektedir. (Lefebvre, 1979:291)

Lefebvre bu tür bir talebin, kapitalizmin (sermaye ve devlet) dayattığı soyut ve değişim değerini öne çıkaran bir mekan anlayışı karşısında, günlük yaşamın geçtiği somut ve kullanım değerini vurgulayan bir mekan anlayışını savunmaktadır. Bu nedenle henüz gelişmemiş de olsa neredeyse kendiliğinden oluşan bu tür bir karşı çıkış, sol açısından önemli bir açılım sağlamaktadır:

Solun güçlenmesi için en önemli noktalardan biri sesini bulamamış ve eylemlerinin siyasal önemini farketmelerine izin vermeyecek sıklıkta bir çerçevenin içine kapanmış tüketici hareketlerine destek vermesidir. O zaman, sol için üstlenilecek siyasal rollerden biri mekanda sınıf mücadelesini kullanmaktır. (Lefebvre 1979:292)

Lefebvre, üretim alanındaki çelişkilerin kapitalizmin tek çelişkisi olmadığını vurgulayıp yeniden üretim ve günlük yaşam mekanındaki çelişkileri önemsemeyi önerirken, bu yeni açılımın üretim alanındaki toplumsal muhalefet ve örgütlerin taşıdığı uzun solukluluğu taşımadığını da farkındadır. Bu tür mücadelelerin ancak sosyalist mücadelenin bir parçası haline getirilebildiği ölçüde radikal potansiyelini geliştirip uzun soluklu hale gelebileceğini öngörmektedir. Lefebvre, bu tür bir genişletilmiş mücadelenin amacının sosyalist mekanın yaratılması olduğunu vurgularken, bunun ise mülkiyet ilişkilerini dönüştürüp özel mülkiyete son vermeden başlanamayacağını söylemektedir. Dönüşümün sağlanması, değişim değeri ve soyut mekanın yerini kullanım değeri ve somut mekanın alması anlamına gelmektedir. Sosyalist mekanı kapitalist mekandan ayıran bir diğer özellik ise, kapitalist soyut mekanın farklılıkları ortadan kaldıran yanına karşılık sosyalist mekanın farklılıkları tanıyan ve olanaklı hale getiren somutluğudur. Sosyalist mekan farklılıkların mekanı olacaktır (Lefebvre, 1979:293).²

Kuşkusuz, uzun bir suskunluktan sonra Lefebvre'in, mekanın sosyalist bir strateji açısından önemini bir kez daha gündeme getirmesi ve bunu yaparkenki kapsamlı değerlendirmesi, Marksizm açısından önemli bir kazanımdır. Lefebvre bir yandan kapitalist birikim süreçlerinin mekan-sallığını ve kapitalizmin mekanı içselleştirip, soyut hale getirerek kullanılmasını vurgularken diğer yandan da bu tür bir mekansallığın sadece üretim ve dolaşım için değil, aynı zamanda yeniden üretim süreçleri için de geçerli olduğunu altını çizmektedir. Bu, çalışan sınıfların stratejileri açısından yeni açılımlar sağlayan bir formülasyondur. Mücadelenin üretim alanında sıkıştırılmayıp, yeniden üretim alanına ve günlük yaşama yönelik olarak genişletilmesi sosyalist bir toplumun ve mekanın kuruluşunun da ön şartıdır. Diğer bir anlatımla, nasıl kapitalizm mekanı keşfedip kullandıysa sosyalistler de benzer bir görevle karşı karşıyadır.

Lefebvre'in formülasyonunun temel zayıflığı da bu noktadır. Çünkü, sosyalist mekanın farklılıkların mekanı olacağını söyleyen Lefebvre, nasıl olup da bir dizi farklılığın kapitalizmin ortadan kaldırılmasına yönelik bir projede bir araya getirilebileceğini söylememektedir. Üretimle yeniden üre-

timin, iş yaşamı ile günlük yaşamın ve mekanlarının, örneğin etnik topluluklar arasındaki farklılıkların ortak bir proje etrafında nasıl bir araya getirilip, kendi deyişiyile, mekanda sınıf mücadelesine dönüştürüleceğine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirmeyi ne yazık ki Lefebvre'in çalışmalarında bulamıyoruz.

1970'li yıllarda Lefebvre'in çalışmalarından yer yer eleştirel biçimde olsa da etkileneş iki araştırmacının kent sorununa Marksist bir çerçeveden yaklaştıklarını görmekteyiz. Bunlar, yapısalcı marksist Manuel Castells ve kenti sermaye mantığı yaklaşımından kuramsallaştıran David Harvey'dir. Daha önce de kısaca değindiğimiz gibi, burada söz konusu kuramcıların kente ilişkin geliştirdikleri çerçevenin bütünü gözden geçirmeyi amaçlamıyoruz. Asıl amacımız sundukları çerçevenin sınıf mücadelesi ve sınıf oluşum sürecine ilişkin olarak yaptıkları katkının gözden geçirilmesidir. Bu tür bir mercekte bakıldığında, her iki kuramcının da söz konusu soruna kentsel sorunun farklı boyutlarına odaklanarak katkı yaptıkları gözlenmektedir. Castells'in kent sorununa olan ilgisinin odağında emek gücünün yeniden üretimi varken, Harvey için temel ilgi alanı kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapıyı çevrenin rolüdür.

Castells'in Marksist kentsel çalışmalar alanına en önemli katkısı yeniden üretim süreçlerinin yarattığı çelişkileri kentsel düzeyde sistematik ve ayrıntılı biçimde kavramsallaştırmasıdır. Althusserci bir çerçeveden hareket eden Castells, toplumsal oluşumları, ekonomi, ideoloji ve siyaset olarak üç temel uğrak çerçevesinde incelerken, her uğrağın mekanda ifade bulduğunu vurgulamaktadır. Kent mekanının planlı yapısı siyasal kontrolün bir aracıyken, anıtsal yapılar, meydanlar ve anıtlar ideolojik yapının taşıyıcılığını yapmaktadır. Ancak kapitalist toplumlarda kent mekanının özgünlüğü ekonomik kerteedeki işlevlerinde yatmaktadır. Üretim ve dolaşım kent üstü ölçeklerde örgütlenirken, (kolektif) tüketim kentsel alana özgünlük sağlamaktadır.

Castells'e göre, tekellci kapitalizmin baskın hale geldiği 20. yüzyılın ikinci yarısında, emeğin yeniden üretiminin maliyeti giderek artan biçimde devlete kaymış, sermaye için kârlı olmayan, ancak emeğin yeniden üretimi için olmazsa olmaz nitelikteki sağlık, eğitim, konut, ulaşım gibi alanlar devletin sorumluluğuna girmiştir. Ancak bu alanların devlet tarafından sosyalleştirilmesi sorunları bir yandan çözerken bir yandan da yeni ve belki de daha derin sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çünkü, çalışan sınıfların mücadelesinin de bir sonucu olarak, devletin bu alan-

larda yaptığı yatırımlar giderek artmıştır. Ancak, devlet bu talepleri karşılamakta giderek zorlanmaya başlamış, böylece kentsel düzeyde doğrudan emek-sermaye çelişmesine indirgenemeyecek yeni bir çelişki alanı ortaya çıkmıştır. Yeniden üretim alanında ortaya çıkan bu çelişki, devletle kentsel hizmetleri kullananlar arasındadır.

Castells'e göre, devletin söz konusu alanlara müdahalesi kendi içinde çelişkileri olan bir durum üretmektedir. Devlet bu alana müdahale ederek bir yandan kapitalizmin kendisini üretmesini sağlarken, diğer yandan da yeni bir çelişki alanı yaratarak kapitalizmin çelişkilerini hem yaygınlaştırmakta hem de derinleştirmektedir. Devletin emek gücünün yeniden üretimine yönelik müdahalelerinin bu ikili niteliğinin, kapitalizmin yeniden üretimiyle olan ilişkisini kavramak zor değildir. Ancak, söz konusu sürecin işçi sınıfı ve bu sınıfın mücadeleleri üzerindeki etkisinin açıklanması aynı derecede kolay değildir. Bu konuya ilişkin temel soru, örneğin eğitim ya da ulaşım hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik mücadelelerin üretim alanında verilen sınıf mücadelesi ile ilişkisinin nasıl kavranması gerektiğidir. Kent mekanında verilen mücadeleler sınıf mücadelesinin doğrudan bir uzantısı olarak kabul edilebilir mi; eğer edilemezse, kent mekanının sınıf mücadelesiyle olan ilişkisinin doğası nedir?

Castells, kentsel hizmetlere ilişkin olarak ortaya çıkan örgütlenmeleri kentsel sosyal hareketler olarak adlandırmaktadır. Bu hareketlerin sınıf temelli hareketlerle olan ilişkisine de oldukça önem vermektedir. Ancak, Castells için bu hareketleri *a priori* olarak sınıf merkezli hareketler ya da böyle bir hareketin ya da örgütlenmenin bir alt kümesi olarak görmek hatalıdır. Althusserci yaklaşımın önemli kavramlarından olan 'görece özerklik' durumu kentsel sosyal hareketler için de geçerlidir. Sınıfsal hareketlerle kentsel toplumsal hareketler arasındaki ilişki görece özerklik taşımaktadır. Fakat, Castells için herhangi bir kentsel sosyal hareketin radikal bir değişime yol açabilmesi daha geniş sınıfsal hareketlerle ne derece eklemlenebildiğine bağlıdır. Aksi durumda, bu tür hareketler radikal bir değişimden çok reforma yol açacak ve hakim yapılarla kolayca eklemlenecektir:

Yaptığımız analizlerde kentsel mücadelelerin diğer toplumsal mücadelelere son derece bağlı olduğunu ve hatta, hâlâ emek sermaye çatışması tarafından tanımlanan siyasal mücadelelerle ilişkilendirilmediği durumda gelişme yetisine sahip olmadıklarını göstermiş bulunuyoruz. Ancak, bu değerlendirmenin anlamı kentsel mücadelelerin zo-

runlu olarak yönetsel reformlar dünyasına indirilmesi değildir. Tam tersine; belli siyasal ortamlardaki önemleri belirleyici hale gelmektedir. Çünkü yapısal olarak ikincil olan konular belli ortamlarda birincil hale gelebilmektedir. Bu nedenle, kentsel hareketlerin siyasal önemi bu hareketlerin somut bir durumda sosyal sınıflar üzerindeki etkileriyle ilişkilendirilmeden belirlenemez. (...) Böylece kentsel hareketler, toplumsal düzene meydan okuyan bir hareketin, örneğin işçi hareketinin bir parçası haline geldiği ölçüde toplumsal hareketler haline gelirler. (Castells, 1977:377)

Castells'e göre, kentsel mücadeleler sınıf merkezli mücadelelerle ilişkilendirildikleri ölçüde anti-kapitalist bir nitelik kazanıp, kapitalist toplumsal ilişkilerin sorgulanmasına aracılık etmektedir. Üretim ilişkileri çerçevesinde yaşanan çelişkilerin gündeme getirmede bir dizi boyut ve yapılanma, kentsel çelişkiler sayesinde gündeme gelip sorgulanmaktadır. Çoğu durumda eleştirel bir mesafe koyduğu Lefebvre'in yaklaşımını hatırlatırcasına Castells, kentsel sorunları radikal bir çerçevede sorgulayan kentsel toplumsal hareketlerin devleti ve günlük yaşamı da sorgulamaya yöneldiğini vurgulamaktadır:

Sendikacılıkla devrimci işçi hareketi arasındaki yakın ilişkide olduğu gibi, kentsel protesto ile yaşam biçimimizin sorgulanması arasında sürekli bir etkileşim vardır. Dahası, kolektif tüketim giderek artan biçimde devlet tarafından (genel ve yerel düzeyde) yönlendirildiği sürece, kentsel hareketler günlük yaşamımızın toplumsal yönetimini, ki bu durum günlük yaşamımızdaki temel hizmetlere ilişkin kamu müdahalesinde açık olarak görülmektedir, sorgulamaya yönelecektir (1977:377).

Üretim ve yeniden üretim süreçlerinde ortaya çıkan mücadeleler arasındaki ilişkinin önemini vurgulamasına rağmen, Lefebvre gibi Castells de bu ilişkinin kuruluş dinamikleri üzerine tatmin edici ayrıntıda bir çerçeve geliştirememiştir. İleride daha somut tartışacağımız gibi, bu tür bir ilişkinin doğasının tartışılması, Castells'in yaptığı gibi oldukça soyut bir düzeye ya da Lefebvre'in yaptığı gibi felsefi düzeyle sınırlı kalmaz. Bu türden soyutlama düzeylerinde bir dizi genel çıkarım yapmak mümkün olmakla birlikte, bu önermeler daha somut ve tarihsel derinliği olan analizlerle tamamlanmadıkları sürece bu ilişkinin doğası üzerine yapılan değerlendirmeler spekülatif olmaktan öteye geçemeyecektir. Ne var ki, Castells'in erken çalışmalarına hakim olan biçimsel yapısalılık, gerek somut olguların gerekse de tarihsel analizlerin geliştirilmesine olanak

vermemektedir. Castells, daha sonraki çalışmalarında, özellikle de *City and the Grassroots*'da bu sorunu kabullenip, daha tarihsel ve ampirik olarak açık uçlu analizlere yönelmiştir. Ancak bu yönelim, talihsiz bir biçimde, üretim düzeyinde ortaya çıkan çelişki ve mücadelelerle yeniden üretim düzeyinde ortaya çıkanları ilişki-lendirmeyi hedeflemek yerine, iki alanın birbirinden bağımsızlığını öngören post-Marksist bir pozisyonun ilanı ile sonuçlanmıştır (Castells, 1983).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Castells'in kent sorununa yaklaşımında emek gücünün yeniden üretimi merkezi bir yer tutmaktadır. Sermaye birikim süreçleriyle Castells, kolektif tüketim araçlarına ayrılan kaynakları ilgilendirdiği sürece ilgilendirilmiştir. Lefebvre'in, kapitalist sermaye birikim süreçlerinin geçtiğimiz yüzyıl içine girdiği krizleri mekanı kullanarak çözdüğü önermesini, Castells önemsememiştir. Öte yandan, bu önerme bir başka Marksist coğrafyacının, David Harvey'in çalışmalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Harvey'e göre, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılabilir. Meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırım dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözümlenmenin başlıca yollarından biridir. İster devlet aracılığıyla olsun ister piyasa, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıya çevreye yönlendirilmektedir. Yapılı çevreye yönlendirilen yatırımlar ise bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, bir yandan da yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olmaktadır (Harvey, 1985a). Bu tür bir bakış açısıyla bakıldığında kentsel yapıya çevrenin oluşumunu sermaye birikim süreçlerinden ayırmanın olanağı kalmamaktadır. Çünkü yapıya çevrenin kendisi sabit sermaye haline gelmektedir (Harvey, 1982). Harvey'in kent ve sermaye birikim sürecini ilişkilendiren çalışmaları oldukça kapsamlıdır. Ancak bu çalışmanın asıl hedefi sınıf mücadelesi ve oluşumu ile kent mekanı arasındaki ilişki olduğundan burada bu boyutu daha fazla irdelenmeden Harvey'in sınıf oluşumu çerçevesinde kent mekanına nasıl yaklaştığı sorununa döneceğiz³.

Harvey'e göre, kentleşen sadece sermaye değildir. Aynı zamanda bilinç de kentleşmektedir. Daha açık bir anlatımla, birinci çevrimde ortaya çıkan emek ve sermaye arasındaki çelişki sınıf çelişkisidir ve bütün yılınlığı ile ortadadır. Ancak kentleşme süreci bilinç açısından ortaya çok

daha karmaşık bir yapılanma çıkarmaktadır. Bu karmaşık yapılanma birçok durumda, çalışan sınıfların kentsel olguları sınıfsal çerçeve dışındaki bir dizi bilinç odağına referansla kavramalarına neden olmaktadır. Harvey, sınıf dışında dört ayrı bilinç odağı tanımlamaktadır. Bu bilinç odakları birey, topluluk, aile ve devlettir (Harvey, 1985b: bölüm 5). Harvey için kapitalist toplumlardaki asli bilinç odağı sınıftır. Ancak kentleşme süreci yerel topluluk örneğinde olduğu gibi, bu birincilliği gölgeleyen yeni bilinç odakları yaratmaktadır. Keynesci dönemin kentsel alana sürekli müdahale eden devleti kendi başına bir aktör olarak görülüp başarı ya da başarısızlıkları onun hanesine yazılabilmekte, ya da yerel topluluklar tüm diğer toplumsal ilişkilerden ve bilinç odaklarından yalıtılmış biçimde bir dayanışma odağı olabilmektedir. Birçok durumda bu tür bir bilinç oluşturma süreci, kapitalist kentin gerisindeki temel çelişkileri olduğu gibi görmeyi de engellemektedir. Harvey, bu durumun bir 'yanlış bilinç' durumuna işaret etmese bile, kentleşmenin yarattığı karmaşık yapılanma ve ilişkilerin sonuçta fetişleştirmeye yol açtığını öne sürmektedir. Ortaya çıkan karmaşık yapılanma ve fetişleştirme, günümüz kentlerinin sorunlarının ve bunların yol açtığı felaketlerin gerçek sorumlusu olan sermayenin ve onun kentlere dayattığı mantığın kavranmasını da zorlaştırmaktadır. Örneğin çöküntü alanları, yüksek suç oranlarının gerçek nedeni olarak görülüp gerçekte kapitalist kentleşme dinamiklerinin yarattığı bu alanlarda yaşayanlara karşı tavır alınabilmektedir (Harvey, 1985b:251).

Sınıf oluşumu ve sınıf bilincine ilişkin olarak Harvey'in geliştirdiği bu yaklaşımın daha somut bir uygulaması, Paris kentinin 1850-1870 döneminde yaşadığı dönüşüme ilişkin çalışmasında bulunabilir (Harvey, 1985b: bölüm 4). Sermayenin kentleşmesiyle bilincin kentleşmesinin birbirinden bağımsız ele alınamayacağını öne süren Harvey için, Paris'in dönüşümüne ilişkin değerlendirmesinin başlangıç noktasını doğal olarak bu sürecin gerisindeki itici güç olan sermayenin kentleşmesi oluşturmaktadır. III. Napolyon'un desteği ile Paris kentinde büyük ölçekli imar operasyonları başlatan Haussman, aslında, sermayenin birinci çevrimde içine düştüğü krizi, yatırımları kente yönlendirerek çözmüştür. Kente aktarılan kaynaklar sayesinde aşırı birikim sorunu çözümlenirken aynı zamanda bilincin kentleşmesi süreci de yeniden yapılandırılmıştır. Haussman'ın geniş bulvarlar açma ve kent merkezindeki çöküntü alanlarını temizlemeye yönelik müdahaleleri, bu alanlardaki emekçileri yerinden ederken kentin daha önce olmadığı biçimde sınıfsal temelde mahallelere bölünmesine yol açmıştır.

Haussman öncesi Paris kentinde sınıflararası bölünme yatay bir nitelik taşımaktaydı. Aynı binanın alt katlarında çalışan sınıfların farklı kesimleri yaşarken üst katlarda burjuvazinin çeşitli katmanlarından insanlar yaşıyordu. Kısaca farklı sınıflar arasında mekansal ayrışma sınırlıydı (Harvey, 1985b:167). Haussman'ın müdahalesiyle birlikte, kentin çöküntü alanlarının temizlenmesi ve buna koşut olarak artan kiralar, çalışan sınıfları giderek artan biçimde dış mahallelere doğru itmeye başlarken aynı zamanda burjuvazi ile çalışan sınıflar arasında hiç olmadığı biçimde bir mekansal ayrışmayı da yaratmış oldu. Burjuvazi kentin batısında yoğunlaşırken, kuzey ve doğuda alt gelir grupları yoğunlaşmaya başladılar. Harvey bu tür bir ayrışmanın bir yandan sınıf konumlarını daha açık hale getiren bir nitelik taşıdığını belirtirken diğer yandan da kentsel düzeyde sınıf temelli olmayan bir bilinç odağını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Bu, yerel topluluk temelli bir bilinçtir. Kendisini kapitalist sınıfa karşı tanımlayan bir sınıf konumu yerine, bu kez kendisini kentin belli bir bölgesine aidiyet çerçevesinde ve diğer bölgeleriyle karşıtlık içinde tanımlayan bir bilinç biçimi yeşermeye başlamıştır. Bu tür bir bilinç odağının sınıf bilincine alternatif olarak belirginleşmesi, çalışan sınıfların siyasal mücadelesine de ket vurmuş, tutarlı bir sınıfsal hareketin oluşumunu engellemiştir⁴. Harvey, bu türden bir dağınıklığın günümüz kentlerinde de mevcut olduğunu başka çalışmalarında da ortaya koymuş, sınıf bilincine alternatif bilinç odaklarının yarattığı bölünme ve dağınıklaşmanın siyasal eylemsizlikle sonuçlandığını öne sürmüştür⁵.

Harvey'in kapitalist kentleşme sürecinin kendisine uygun ve çoğu durumda sınıf bilinciyle gelişen bir bilinç biçimini ortaya çıkardığı yönündeki önermesi, çalışan sınıfların siyasal birliği ve eylemi açısından dikkate değer olumsuzluklar içermektedir. Fakat Harvey, bu tür bir değerlendirilmenin sonucunda, bu tür bir dönüşümün sınıf eylemini olanaksız kılmadığını, ancak dönüşümün kendisinin anlaşılmasını ve bu çerçevede stratejiler geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirdiğini öne sürmektedir:

Gelişmiş kapitalist ülkelerde kendisini kentsel süreçlerin kalbine yerleştirmeyen her siyasal hareket başarısızlığa mahkumdur. Kentsel süreçler içinde kendi iktidarını gerçekleştiremeyen bir hareket uzun süre yaşayamaz. Çağdaş kentsel yaşamın çoklu yabancılaşmalarına karşı bir çıkış noktası gösteremeyen herhangi bir hareket kapitalizmin devrimci dönüşümü için kitlesel destek sağlayamaz (1985b:276).

Ancak, Lefebvre ve Castells'de olduğu gibi, Harvey'de de kentsel süreçlerin ne tür bir strateji çerçevesinde kapitalizmi dönüştürme projesiyle eklemleneceğine ilişkin somut bir öneri yoktur. Diğer Marksist araştırmacılar gibi Harvey de bu konuda sessizliğe bürünmekte, kent mekanının yarattığı çoklu bilinçlerin sınıf bilinciyle nasıl eklemlenebileceği konusunda somut politikalar önermemektedir.

Çağdaş Marksist kent kuramcılarına ilişkin yukarıda yaptığımız değerlendirmenin temel sonucu şudur: Gerek Lefebvre, gerek Castells ve gerekse de Harvey, kentsel çelişkilerin basitçe üretim ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan sınıf mücadelesi ile açıklanamayacağı konusunda hemfikirdir. Kent sorununa yaklaşımlarında birçok açıdan farklılaşmakla beraber söz konusu kuramcılar birleştiren bir diğer boyut, kentsel mücadelelerin sınıf mücadelesine nasıl eklemlenebileceği konusundaki sistematik sessizlikleridir.⁶ Bu sessizliğin nasıl aşılabileceğine ilişkin bazı önerilerin tartışmasını izleyen bölümde yapacağız.

III. Kent Mekanı ve Sınıf Oluşum Süreci

Kentsel çalışmalar alanındaki bazı araştırmacılara göre, üretim ve yeniden üretim alanları, birbirinden farklı dinamikleri ve çıkar ilişkileri olan alanlardır. Bu nedenle Marksist araştırmacıların bu yöndeki çabaları kaçınılmaz olarak başarısızlıkla sonuçlanmak durumundadır (Saunders, 1984). Bu bölümde savunacağımız görüş, bu yargının tam tersi yöndedir; söz konusu iki alan arasında içsel bir ilişki vardır ve bu tür bir ilişkinin anlaşılması (ve dönüştürülmesine) ilişkin bir çerçevenin geliştirilmesi de mümkündür. Dahası, bu tür bir yaklaşımın geliştirilmesi açısından tek donanımlı aday da Marksizmdir. Bununla birlikte, bu türden kapsamlı bir çerçevenin mevcut Marksist yazında hazır olmadığını belirtmek gerekir. Bu yönde çabaların varlığına karşın (Katznelson, 1981 ve 1992; Pickvance, 1977), söz konusu içerikte bir yaklaşımın geliştirilmesi oldukça kapsamlı bir çabayı gerektirmektedir. Bu bölümün geriye kalan kısmında bu yönde yapılan çabaları da dikkate alarak, iki alan arasındaki ilişkinin kent mekanı bağlamında nasıl sağlanabileceğine yönelik bazı değerlendirmeler yapacağız.⁷

Hemen belirtmek gerekir ki, yukarıda gözden geçirdiğimiz yaklaşımların hemen hepsinde farklı boyutlar ve derecelerde olsa da temel sorun sınıf ve sınıf oluşumu süreçlerinin dar bir çerçevede kavranmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Lefebvre bir derece dışarda tutulabilir. Ancak onun çalışmalarında da sınıf kavramının nasıl kullanıldığı

açık değildir. Özellikle günlük yaşama yöneldiği noktalarda sınıf süreçleri ya toptan gözden kaybolmakta ya da bir kenarda kalmaktadır. Castells ve Harvey içinse, sınıf oluşum süreci üretim ilişkilerinin kapsadığı alanla sınırlanmakta, bu alanın dışına çıkıldığında oluşan grup-lar sınıf süreçlerine dışsal birer oluşum olarak görülmektedir. Üretim ilişkileriyle başlayıp ve biten bir sınıf oluşum sürecini kabul ettiğimizde, kentsel sürecin kendisi sınıf oluşumuna ancak dışardan eklenebilecek bir mekansal birim olarak belirginleşmektedir. Castells, bu çıkmazı sorunu reddederek, yani sınıf oluşumu ile kent mekanının doğrudan ilişkisini kopararak aşmıştır. Harvey'in yaklaşımındaysa, çıkış noktasının tam aksine, kent mekanı ve kentsel süreçler, sınıf oluşumu ve sınıf bilincinin önünde alternatif bilinç odakları oldukları gerekçesiyle olumsuz bir konuma itilmiştir. Bu tür bir anlayışın sınıf oluşum sürecinin diyalektik doğasını anlayabilmek konusunda yetersizliği açıktır. Sınıf oluşum sürecini üretim ilişkilerindeki konumun doğal bir sonucu olarak görmek ve yeniden üretim süreçlerini bu oluşumun dışında bırakmak keyfi bir eğilimdir.

Üretim ve yeniden üretim ilişkilerini birbirinden ayırmadan sınıf oluşumu ve bilincini çalışmaya yönelik bir çaba kentsel çalışmalar alanında Katznelson'dan (1981 ve 1992) gelmiştir. Katznelson'un yaklaşımının başlangıç noktası E. P. Thompson'un sınıf yaklaşımı olmakla birlikte, bazı yönleriyle ondan farklılaşmaktadır. Katznelson, E. P. Thompson gibi, sınıf sorununu durağan olmayan ve yapı/aktör, kendinde sınıf/kendisi için sınıf karşıtlıklarından kurtaran yeni bir çerçeveye oturtmayı hedeflemektedir. Ancak, Thompson'un kuramsal düzeyde zayıf ama ampirik düzeyde zenginliklerle dolu yaklaşımından farklı olarak Katznelson, kuramsal düzeydeki zayıflığı gidermeye yönelik dört katmanlı bir sınıf oluşum süreci tanımlamaktadır.

Birinci katman somut insanlardan çok üretim tarzı çerçevesinde tanımlanmış pozisyonlara karşılık gelen bir düzeydedir. Bu, Marx'ın *Kapital*'de varsaydığı sınıfa karşılık gelmektedir. İkinci katman, insanların yaşamlarını belli yaşam ve sosyal ilişki tarzları içinde nasıl sürdürdüklerine ilişkindir. Üçüncü düzey ya da katman, insanların belli kültürel, bilişsel ve söylemsel edinim ve alışkanlıklar tarafından çerçevelenen bir biçimde yaşamı nasıl algıladıkları ve dışarıya sunduklarına ilişkindir. Dördüncü düzey ise, belli bir örgütlülük ve hareket çerçevesinde kolektif eylemi içermektedir (Katznelson, 1992: 208-9). Kısaca; sınıf oluşum süreci durağan ve bir defaya mahsus olarak ortaya çıkan, çıktığı andan itibaren de insanların yaşamını belirleyen bir durumdan çok,

her an ve farklı düzeylerde tezahür eden, belli sınırlar içinde somut insanlar tarafından yorumlanan ve yeniden tanımlanan dinamik bir süreçtir.

Yukarıda sağlanan tanımlamanın hem genel olarak mekan hem de daha özel olarak kent mekanı açısından önemli yansımaları vardır. Sınıf oluşumunun birinci düzeyi bir yana bırakılırsa, ki bu soyut ve mekansız bir düzeye karşılık gelmektedir⁸, diğer üç düzeyin her birinde önemli mekansal öğeler içsel biçimde mevcuttur. Örneğin sınıf oluşumunun ikinci düzeyinde, insanların verili koşullar altında yaşamlarını sürdürmeleri, hem işyeri mekanındaki hem de yaşam mekanındaki ilişkilerini ve davranışlarını içermektedir. Üçüncü düzeyde sözü edilen kültürel, bilişsel ve söylemsel edinim ve alışkanlıklar, hemen her boyutuyla mekansal bir nitelik taşımaktadır. Kentin belli mekanlarının belli gruplarla özdeşleştirilmesi, belli mekanların karşı sınıfların mekanı olarak görülmesi ve o temelde davranılması sınıfsal konumların tanımlanması ve yeniden üretilmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Benzer biçimde, siyasal örgütlülük ve eylem düzeyinde de mekan, kurucu bir öge olarak belirginleşmektedir. Fabrika ve okul işgalleri, kentin belirli noktalarında kurulan barikatlar, alternatif iktidar kurma stratejilerinin mekansallığına işaret eden örneklerdir (Lefebvre, 1991).

Sınıf oluşum sürecinin mekansallığının en can alıcı boyutu, işyeri ve yaşam mekanı arasındaki ayırımıdır. Katznelson, sınıf oluşum sürecinde bu ayrımın niteliğinin oldukça belirleyici olduğunu ve bunun farklı toplumlarda farklı biçimler aldığını öne sürmektedir. Sonuçta bu ayrım, farklı toplumlarda farklı biçimde gelişen sınıf oluşum süreçleri üzerinde dikkate değer bir etkide bulunmaktadır. Katznelson, ABD ve İngiltere örneklerini ele alarak iki ülkede ortaya çıkan işyeri ve yaşam mekanı ayrışmasının nasıl farklılaştığını göstermektedir. İngiltere’de kapitalizmin gelişimi içinde işçi örgütleri (sendikalar, işçi kulüpleri ve dernekleri) gerek işyeri gerekse de yaşam mekanında talepleri örgütlemiş, işyerinde bu talepler işverene yönelirken, yaşam mekanında söz konusu taleplerin muhatabı devlet olmuştur. Söz konusu örgütlenmenin işçi örgütleri tarafından yapılması, işyeriyle yaşam mekanı arasında keskin bir ayrımın yapılmasını önlemiştir.⁹ Ancak ABD’de durum son derece farklıdır. İşçi örgütleri taleplerini işyeri ile sınırladıklarından, yaşam mekanı sınıf süreçlerinin neredeyse dışında görülen bir içerik kazanmıştır (Katznelson, 1981:10-21). Böylece, İngiltere’de işçiler kendilerini hem işyerinde hem de yaşam mekanında işçi olarak tanımlarken, Amerikan işçi sınıfı kendisini işyerinde işçi olarak görürken, yaşam

mekanında kendisini öncelikli olarak etnik bir grubun üyesi olarak görmektedir.¹⁰

Daha önce Lefebvre'den yaptığımız bir alıntıda kapitalizmin yirminci yüzyılı görebilmesinde kent mekanını keşfedişinin ve metalaştırarak kullanışının önemli rolünün olduğunu söylemiştik. Sermayenin, kent mekanını sadece üretimin yapıldığı bir mekan olarak görmeyip mekanın kendisini metaya dönüştürdüğü bir ortamda, çalışan sınıfların kent mekanını sınıf dışı süreçlerin ürünü olarak görmesinin önemli bir maliyeti vardır.

Üretim ve yaşam (*yeniden üretim*) mekanının birbirinden farklı süreçlere aitlermiş gibi değerlendirilmesi, en azından iki temel soruna yol açmaktadır. Birinci boyut yukarıda kısaca değindiğimiz biçimiyle, sınıfsal ko-numların ikinci plana itilerek ırk, etnisite gibi çoğu durumda işçi sınıfını kendi içinde bölen kimliklerin ön plana çıkartılmasıdır. Söz konusu ayrıştırmanın ikinci önemli boyutuysa, işyeri sorunlarını sermayeye, yaşam mekanına ilişkin sorunlarıysa devlete yönlendiren bir mücadele anlayışının baskın hale gelmesidir. Devletin kentsel alana giderek artan müdahalesi kuşkusuz bu tür bir yönelimin maddi temelini hazırlamaktadır. Ancak, bu müdahaleleri sermaye birikim süreci ile (Harvey) ve de emeğin yeniden üretimiyle ilişkilendiren (Castells) anlayışların öne sürdüğünün tersine, çalışan sınıflar arasında hakim hale gelen anlayış bu iki alanı sanki birbirinden bağımsızlaşmış gibi değerlendirmektedir.¹¹ Böylece devlet aracılığı ile kapitalizmin bütününe yöneltililebilecek bir dizi tepki, soyut ve bağımsızmış gibi algılanan devlete yöneltilmekte ve burada eritilmektedir.

Devlete ilişkin yaptığımız kısa tartışma, sınıf oluşum süreçlerinde ve bu süreçlerin gerek işyeri, ama birincil olarak da kent mekanında şekillenişinde devletin merkezi bir rolünün bulunduğunu göstermiştir. Yaşam mekanında ortaya çıkan çelişkilerin sınıfsal ya da sınıf dışı bir çelişki olarak algılanmasında, devletin bu alanlara ilişkin olarak geliştirdiği stratejilerin önemli rolü vardır (Katznelson, 1991: 240-52). Örneğin, devletin kentsel hizmetleri sağlarken yaptığı tercihlerin sınıfsal konumlarla çakışması durumunda, işçi sınıfının kent mekanındaki çelişkileri birer sınıf çelişkisi olarak görebilmesi kolaylaşırken, bu tür tercihlerin sınıfsal sınırları dikkate almaması kentsel çelişkinin bağımsız bir niteliği olduğu duygusunu güçlendirecektir. Bir diğer örnek, devletin örgütsel yapısına ve temsiliyet mekanizmalarına ilişkindir. Merkeziyetçi ve yerel düzeyde katılımı sınırlayan yapılar, işçi sınıfının kentsel çelişkileri daha

makro ve belki de sınıfsal düzeyde görebilmesine yönelik bir yeknesaklığı üretebilirken çoklu ve yerel katılım mekanizmalarına olanak veren bir devlet örgütlenmesi, yerel konularda kendi çıkarlarını temsil eden işçilerin bu tür sorunları yerel topluluk temelli sorunlarmış gibi görmesine katkıda bulunabilir.¹²

III. Sonuç

Buraya kadar yaptığımız tartışma, birbiriyle çelişkili görünen iki değerlendirme yapmamıza yol açmaktadır. Birinci boyut, kapitalizmin giderek artan biçimde kent mekanına kendi mantığını empoze etmesidir. Söz konusu süreç bir yandan kentin metalaşmasına yol açıp kapitalizmin büyümesine olanak sağlarken, diğer yandan kapitalizmin üretim sürecindeki çelişkilerine benzer çelişkilerin kendisini kent mekanında da göstermesine yol açmıştır. Ancak Harvey'in de işaret ettiği gibi bu tür bir süreç, kendi mantığına uygun bir bilinç biçimini de ortaya çıkarmakta, karmaşıklaşan ve farklılaşan ilişkiler içinde sınıf temelli bilinç oluşum sürecinin örgütlenmesi zorlaşmaktadır.

İşçi sınıfının karşı karşıya olduğu sorunların niteliği ve boyutları oldukça karmaşık bir duruma işaret etmektedir. Bir yandan işyeri ve yaşam mekanı çerçevesinde ortaya çıkan farklılaşmalar, gerek sermaye gerekse devletle girilen ilişki, çelişki ve mücadeleler, bir yandan da kendi içinde yaşadığı ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet vb. temelli farklılaşmalar, işçi sınıfının kapitalizmi bir bütün olarak kavraması ve karşısında kolektif bir bilinç ve mücadele stratejisi geliştirebilmesini zorlaştırmaktadır. Çalışan sınıfların kendiliğinden ve günlük yaşamları çerçevesinde bu türden bir davranışa yönelmelerini beklemek aşırı iyimserlik olacaktır. Bu tür bir siyasal stratejinin geliştirilmesi ancak yerel-üstü siyasal örgütlenmeler çerçevesinde mümkündür. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, burada siyasal örgütlenmeden beklenen, yanlış bilinç sorununun çözülmesi değildir. Yapılması gereken, yerel düzeyde yaşanan süreçlerden elde edilen ve kısmi niteliklere sahip deneyimlerin daha genel, mekansal olarak üst ölçekli ve birleştirici bir çerçeveye oturtulmasıdır. Öte yandan söz konusu çabanın başarısının en önemli belirleyicisi, işçi sınıfının farklı işyerlerinde ve yaşam mekanlarında elde ettiği yerel deneyimleri ne derece kendi potası içinde özgünlüklerini koruyarak eritebildiğidir. Bunun başarılması, birçok durumda bölücü görünebilen, örneğin etnik kimlik gibi bir dizi başka deneyimi de olumlu birer özelliğe dönüştürecektir.

Notlar

- 1- Bu boyut daha sonra, özellikle David Harvey tarafından ele alınıp geliştirilmiştir. Bu konuyu aşağıda detaylı olarak ele alacağımız için burada ayrıntıya girmeyeceğiz.
- 2- Farklılık konusundaki görüşlerinden yola çıkarak bazı yazarlar Lefebvre'in çalışmalarında post-modernizmin prototiplerini bulmaktadır (Shields, 2000).
- 3- Harvey'in çalışmalarının daha detaylı bir tartışmasını bir başka çalışmada yapmaya çalıştık. Bkz. Şengül, 2001; Bölüm I.
- 4- Harvey, Paris Komünü'nün başarısızlığını gerek çalışan sınıfların gerekse de Komüne katılan diğer kesimlerin farklı bilinç odakları arasındaki bocalayışları ve bunun sonucu ortaya çıkan tutarsızlıklarla açıklamaktadır (Harvey, 1985b:215-220).
- 5- Harvey, örneğin North Carolina'da bir tavuk işleme fabrikasında işverenin ihmali nedeniyle çıkan ve çok sayıda işçinin ölümüyle sonuçlanan yangın karşısında işçilerin tepkisizliğini etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi bölünmelerle açıklamaktadır (1993). Söz konusu çalışmanın Türkçe çevirisi *Praksis*'in bu sayısında yer almaktadır.
- 6- Harvey ve Castells'in çalışmalarını başka bir çalışmada ayrıntılı olarak incelediğimiz için burada detaylı bir eleştiriye girişmedik. Bkz. Şengül 2001:Bölüm I.
- 7- Çünkü, bu tür bir çerçeve yukarıda değerlendirdiğimiz örneklerde olduğu gibi, soyut bir kuramsallaştırmanın ürünü olamaz. Bütün kapitalist toplumsal formasyonlara uygulanabilecek bir soyutlama düzeyinde bazı önermelerin yapılması gerekli ve mümkün olsa da, sözünü ettiğimiz türden bir çalışma daha somut düzeylerde ve her toplumsal formasyonu kendi özgünlükleri içinde değerlendirebilecek bir esnekliğe de sahip olmak durumundadır. Yeterli bir çerçeve belli bir soyutluk düzeyindeki çalışmalarla, farklı toplumsal formasyonların karşılaştırılmasına dayanan daha orta boy kuramsallaştırmaların ürünü olmak zorundadır. Bu nedenle, bu bölümün izleyen bölümlerinde yapacağımız değerlendirmeler, kapsamlı bir çerçeve sunmaktan çok, bu türden bir amaca yönelik sınırlı bir katkı olarak görülmelidir.
- 8- Üretim tarzı çerçevesinde tanımlanmış sınıfın mekansal ögesi olarak işyeri mekanı düşünülmemelidir. Çünkü bu düzey somut ve yaşayan insanlardan ve onların mekanlarından çok bir soyutlamaya karşılık gelmektedir.
- 9- Ancak bu tür bir ayırımın yapılmaması İngiltere'de işçi sınıfının tarihsel olarak radikal bir geleneğe sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Radikalizmin tek belirleyicisi sınıfsal konumunun farklı ortamlarda bilincinde olmak değildir. Daha sonra tartışacağımız gibi, bir diğer önemli belirleyici, örgüt ve liderlik kadrolarının siyasal tutumudur.
- 10- İngiltere örneğinde kentlerin farklı mahalleleri herşeyden önce sınıfsal temelde bölünmüştür. Herhangi bir mahalleye ilişkin bir değerlendirme yapılırken, ilk başvuru, mahallenin sınıfsal niteliği olmaktadır (işçi sınıfı mahallesi vb.). Öte yandan, ABD örneğinde, mahalleler Latino ve benzeri türden etnik kökene referans veren

sıfatlarla tanımlanmaktadır.

11- Weberci anlayış bu tür bir ayrışmanın kuramsallaştırılmasını da sağlamaktadır. Pahl (1975, 1977) ve Saunders (1984) yaşam mekanının mantığının, işyeri mekanının mantığından bağımsız olduğunu öne süren görüşün önde gelen temsilcileridir.

12- Verdiğimiz bu örnek, hipotetik bir niteliktedir. Somut yaşam içinde farklı mekanizmaların devreye girmesiyle çok farklı sonuçlar da ortaya çıkabilir. Örneğin çoklu temsil yet mekanizmaları radikal taleplerin platformu haline gelebilir.

Genişletilmiş Kaynakça

Castells, M. (1977) *Urban Question*, Londra: Arnold.

Castells, M. (1983) *City and the Grassroots*, Londra: Arnold.

Castells, M. (1989) *Informational City*, Oxford: Blackwell.

Engels, F. (1969a) *Condition of Working Class in England*, Londra: Panther Books.

Engels, F. (1969b) "The Housing Question", K.Marx ve F. Engels, *Selected Works*, Vol. 2, içinde, Moskova:Progress Publishers.

Feagin, J. (1998) *The New Urban Paradigm*, Lanham: Rowman and Littlefield.

Giddens, A. (1984) *Constitution of Society*, Cambridge: Polity.

Gottdiener, M. (1987) *The Social Production of Urban Space*, Texas: University of Texas Press.

Gramsci, A. (1971) *Selections From Prison Notebooks*, Londra: Lawrence and Wishart.

Harloe, M. (der.) (1977) *Captive Cities*, New York: John Wiley and Sons.

Harvey, D. (1978) "Urbanisation Under Capitalism: A Framework for Analysis", *IJURR*. Vol. 2.

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Oxford: OUP.

Harvey, D. (1985a) *The Urbanisation of Capital*, Baltimore: John Hopkins UP.

Harvey, D. (1985b) *Consciousness and the Urban Experience*, Baltimore: John Hopkins UP.

Harvey, D. (1987) "Three Myths in Search of a Reality in Urban Studies", *Society and Space*, vol.5 (4), 367-77.

Harvey, D. (1989) *Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (1991) "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism", *Geogr. Annal (B)*, vol. 1, 3-17.

Harvey, D. (1993) "Class Relations, Social Justice and the Politics of Difference", M. Keith ve S. Pile, (der.) *Place and Politics of Identity* içinde, Londra: Routledge

- Jessop, B.(1990) *State Theory: Putting the Capitalist State in their Place*, Cambridge: Polity.
- Katznelson, I. (1981) *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*, New York: Pantheon Books.
- Katznelson, I. (1992) *Marxism and the City*, Oxford: Oxford UP.
- Lefebvre, H. (1976) *Survival of Capitalism*, Londra: Allison and Busby.
- Lefebvre, H. (1979) "Space: Social Product and Use Value". J. Freiberg (der.) *Critical Sociology: European Perspective* içinde, New York: Grossman.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.
- Logan, J. ve Molotch, H. L. (1987) *Urban Fortunes: The Political Economy of the Place*, Kaliforniya: California University Press.
- Massey, D. (1984) *Spatial Divison of Labour*, Londra: Macmillan.
- Marx, K. ve Engels, F. (1952) *Manifesto of the Communist Party*, Moskova: Progress Publisher.
- Ollman, B. (1993) *Dialectical Investigations*, New York: Routledge.
- Pahl, R. (1975) *Whose City? (2nd Edn)*, Londra: Penguin.
- Pahl, R. (1977) "Managers, Technica: Experts and the State", M. Harloe (ed). *Captive Cities* içinde, Chichester: John Wiley.
- Pickvance, C. G. (1977) "From Social Base to Social Force: Some Analytical Issues in the Study of Urban Protest", M. Harloe (ed). *Captive Cities* içinde, Chichester: John Wiley.
- Pickvance, C. G. (1984) "The Structuralist Critique in Urban Studies", M. Smith, et al. (der), *Cities in Transformation: Class, Capital and the State* içinde. Londra: Sage.
- Pickvance, C. G. (1985) "The Rise and Fall of Urban Movements and the Role of Comparative Analysis", *Society and the Space*, 3. 31-53.
- Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*, Londra:Verso.
- Rex, J. ve Moore, R. (1967) *Race, Community and Conflict*, Oxford: Oxford University Press.
- Saunders, P (1985) "Space, the City and Urban Sociology ", D. Gregory and J. Urry (der.), *Social Relations and Spatial Structures* içinde, Londra: Macmillan.
- Smith, M. P. (1984) "Urban Structure, Social Theory, and Political Power", M. P. Smith, *Cities in Transformation* içinde, Londra: Sage.
- Smith, M. P. ve Tardanico, R. (1987): "Urban Theory Reconsidered: Production, Reproduction and Collective Action", M. P. Smith and J. Feagin (der.) *The Capitalist City* içinde. Oxford: Blackwell.
- Şengül, H.T. (2001) *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*, İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı
- Thompson, E. P. (1963) *The Making of the English Working Class*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Urry, J. (1995) "Rethinking Class", L. Mahue, *Social Movements and Social Class: the Future of Collective Action*, Londra: Sage

Wright, E. O. (1984) *Classes*, Londra: Verso